

Uitgelezen

Een humanistische visie op mens en maatschappij van de 21ste eeuw

Roger Jacobs

Recensie: *Eric Rosseel, "Monaden, nomaden en pelgrims. Nomadisering en het utopisch ideaal"*
Agora, Kampen, 2000, 206 p.

Eric Rosseel is een schrijver met een vlotte en scherpe pen. Bovendien profileert hij zich als interdisciplinair (mens)wetenschapper: ooit was hij nog codirecteur van het Leo Apostel Centrum, verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel. Die gegevens staan garant voor een spervuur van min of meer originele, controversiële en vakoverschrijdende ideeën die de conventionele wetenschapper naar de keel grijpen, maar de geïnteresseerde leek voortdurend uitdagen om nieuwe denkpijpen uit te proberen. Rosseels boeken zijn opgebouwd als collages van herwerkte artikels/essays waarin hij poogt een duiding te geven van ingrijpende maatschappelijke fenomenen (de doorbraak van het Vlaams Blok, de erosie van het Vlaamse socialisme, ...). De bezieling die deze teksten uitstralen gaat soms ten koste van een heldere structuur waardoor de lezer het gevaar loopt door de bomen het bos niet meer te zien. Bovendien zet Rosseel zijn lezers regelmatig op het verkeerde been door gewaagde hypothesen toch wel heel ver door te drijven, om dan plots... zichzelf terug te fluiten. Een flamboyante intellectuele dwarsligger, die meneer Rosseel, die gelukkig beschikt over een redelijke dosis zelfrelativering.

Deze aanpak, die sommige lezers kan irriteren, past naar mijn inzien bijzonder goed bij het futurologisch onderwerp dat hij in zijn laatste boek behandelt. In "Monaden, nomaden en pelgrims" probeert hij een nieuw humanistisch perspectief te ontwikkelen op de mens en de samenleving van de 21ste eeuw. Uitgangspunt van het boek is dat we in een postmoderniteit leven waarin de vooruitgangsgedachte definitief gediscrediteerd is. Daardoor kan de mens zichzelf niet langer zien als een wezen-in-wording, een wezen met een roeping, dat, via participatie aan de voltrekking van een voorbestemde geschiedenis, zichzelf moet verwezenlijken. Dit menstype van de moderniteit, de 'pelgrim' die niet twijfelt aan de plaats van zijn bestemming (en twijfelaars bekeert of over de kling jaagt), heeft afgedaan. Menselijke individuen, maar ook de samenleving in haar geheel, komen aldus in een vacuüm terecht. Waarschijnlijk dat een meerderheid zich als 'monaden' gaan gedragen: ze trekken zich terug in een egocentrisch bestaan van huis-tuin- en keukenproblemen en hebben geen boodschap meer aan de publieke wereld. Onvermijdelijke socio-economische processen van mondialisering, multiculturalisering, individualisering en flexibilisering zorgen er echter voor dat een ander menstype, de 'nomade', beter aangepast zal zijn aan de maatschappelijke omstandigheden van de 21ste eeuw, dan de wat engeestige monade of de wereldverbeterende pelgrim. "De nomade plaatst zich buiten de geschiedenis die ondanks hem doorgang vindt; de postmoderne nomade verwerpt de sociaaldestructieve ontwikkelingen die de moderniteit met zich meebrengt. Bij gebrek aan de nostalgie van een verleden en aan de lokroep van een heilzame toekomst, leeft hij in het hier-en-nu" (p.14). Of nog: "Postmoderne nomaden verzetten zich niet tegen de gang van de geschiedenis of pogen deze niet in een visionair onderschreven richting voort te stuwten. Zij komen eerder op tegen alledaagse onrechtvaardigheden zonder dat zij deze onrechtvaardigheden in een historische context plaatsen" (p.13). Rosseel situeert die aan de gang zijnde nomadisering van onze maatschappij vervolgens cultuurhistorisch, daarbij aansluitend bij de 'nomadologie' van Deleuze & Guattari. Nomaden worden positief gecontrasteerd met de agrarische sedentairen wier sociale organisatie uiteindelijk de vorm heeft aangenomen van de autoritaire staat. In een tweede, eerder cultuurpsychologische en sociologische benadering van de nomadisering, wordt het accent gelegd op een Zelf dat niet langer gecentreerd is rond de Rede als centrum en bron van het individuele bestaan. Het Ik is dus niet langer identiek met een zoeken naar het Ware Zelf (dat niet bestaat) maar een gegeven van intrinsieke leegte en verandering tout court. Het leven is een levensloop zonder eindmeet, een stroom die nooit

uitmond in de zee, een los geheel dat door geen centrum meer gestuurd wordt. Zo'n gedecentreerd Zelf past naadloos in een samenleving die vrijgemaakt is van het totalitarisme van de Grote Verhalen, van de directieven van een loodzwaar staatsapparaat en van de starre regels van een hiërarchisch arbeidsmodel. Een samenleving in permanente beweging dus. Het kan bijna niet mooier: "Onze samenleving vraagt flexibiliteit en onze individuen vragen een samenleving die hun mogelijkheden biedt tot veelzijdige en flexibele ontplooiing" (p.65). De nomadische samenleving van de 21ste eeuw zal haar eigen gang kunnen gaan (bij ontstentenis van visionaire piloten). Daarbij zal ze gedragen worden door een nieuw, mensvriendelijk ondernemingsmodel (toegankelijk, transparant, horizontale netwerkstructuur) en een gedecentreerde staat die een logistieke dienstverlenende infrastructuur ter beschikking stelt van haar burgers en er niet op uit is hen als willoze en dociele wezens te manipuleren.

Tot zover het visionaire toekomstbeeld van Rosseel, dat bij mij toch een aantal fundamentele bedenkingen oproept.

Als overtuigde postmodernist bezondigt Rosseel (en niet alleen hij) zich aan een wat clichématige voorstelling van de verlichtingsideeën die de filosofische grondslagen vormden van de moderniteit. Denken we maar aan de opvatting van de geschiedenis als een lineaire ontwikkeling naar een voorgegeven einddoel; de mens als een met Rede begiftigd wezen waarmee kennis verworven kan worden van een op zichzelf staande, objectieve werkelijkheid; het zingevingsproject van de Grote Verhalen die in feite totalitaire blauwdrukken zijn ... Het is gemakkelijker de ganse Verlichtingstraditie als gevaarlijke ballast overboord te werpen als men er eerst een tamelijk karikaturaal beeld van schetst. Onlangs nog hield de Amerikaanse cultuurcriticus Neil Postman in zijn nieuw verschenen boek "Denken voor de spiegel" (2000) een pleidooi voor een genuanceerde interpretatie van het 18-eeuwse denkgoed dat aan de basis ligt van veel dat de (post)moderne wereld de moeite waard maakt.

Wat daarbij opvalt is dat Rosseel nauwelijks vraagtekens plaatst bij het 'moderne' paradigma van de technologische maakbaarheid van de wereld. In zijn nomadische samenleving is de scheiding tussen mensen en technologisch voortgebrachte dingen opgeheven en zal eventueel zelfs bevolkt worden door Mens-Dingen. De ganse ethische discussie over het klonen van mensen bijvoorbeeld wuift hij weg als ineffectief en 'dus' overbodig: "... men blijft zich amuseren met bio-ethische kwesties die toch op andere plaatsen zullen worden beslecht ongeacht ethische of politieke regelgeving. 'Mag de mens gekloond worden?' Ondertussen worden er overal ter wereld dieren gekloond en is het duidelijk dat dit proces de richting opgaat van de kloning van mensen" (p. 74). Mogen er geen normen of regels meer opgesteld worden omdat ze waarschijnlijk toch omzeild of overtreden zullen worden?

Ik vraag me af of we hier niet stoten op de fundamentele zwakte van het nomadische menstype dat zich 'buiten' de geschiedenis plaatst en geen enkele poging doet om de gang van die geschiedenis te beïnvloeden. Roept dat niet spontaan de vraag op wie of wat die geschiedenis dan wel 'aan de gang' houdt? In laatste instantie zul je dan niet stoten op De Grote Samenzwering van de Davos-elite maar wel op het anonieme maar desondanks meedogenloze raderwerk van het Wetenschappelijk-Technologisch-Kapitalistisch bestel waarin het maakbaarheidparadigma van wetenschap en technologie een onheilzaam bondgenootschap is aangegaan met het winstparadigma van het kapitalisme. Met als resultaat een op hol geslagen systeem waarin de menselijke besturing (en dus ook de menselijke doelstellingen) ontbreekt en waarvan de snelheid steeds verder opgedreven wordt ten koste van de minder nomadisch ingestelde medemens (en van het milieu). Zo'n analyse kan echter niet gemaakt worden door een nomade die zijn ontplooiing net zoekt in de voortdurend nieuwe uitdagingen waarmee een richtingloze zwalpende wereld hem confronteert.

Om in dezelfde lijn verder te gaan: voor Rosseel bestaan er blijkbaar geen ecologische grenzen aan de groei. Ecologie associeert hij onmiddellijk met een "om zich heen grijpend ecocentrisme dat langzamerhand onder zekere, zoniet de meeste, wetenschappelijke, intellectuele, sociale en politieke elites gemeengoed aan het worden is: de noodzaak om onze planeet te beveiligen" (p.191). Om de planetaire gezondheid te vrijwaren worden nieuwe wereldomvattende technologische en sociale reguleringsmechanismen in werking gesteld, met de bedoeling de egocentrische neigingen van de individuen in de kiem te smoren. Kortom: de groene totalitaire utopie is de plaats van de rode aan het overnemen. Bewijzen ontbreken niet: wilde pater Versteylen geen verbod instellen op het drinken van Coca-Cola (p.158) en dreigt het fundamentalistische ALF geen politieke hegemonie te verwerven in

Vlaanderen? Je ziet, Rosseel laat zelfs je lachspieren niet onberoerd.

Als sociaalecologist ben ik geneigd de ecologische problematiek te koppelen aan de maatschappelijke. De ecologische problematiek zal slechts erkend worden als een zaak van algemeen belang op voorwaarde dat er maatschappelijke verhoudingen gecreëerd worden waarin alle burgers een volwaardige plaats hebben. Slechts dan ontstaat er een 'gesamtgesellschaftliches Subjekt' (Adorno) dat de gemeenschap als dusdanig transformeert tot een handelingsbekwaam subject. Zo ver zijn we bijlange nog niet. Rosseel stelt in dit geval een correcte diagnose: "tussen een minieme upper-class die bewust nomadisch kan leven en een onderklasse die als 'geflexibiliseerde' wezens het nomadisme ondergaat, bevindt zich een ruime middenklasse die het nomadisme ambieert en er vooral zorg voor draagt niet tot het niveau van de onderklasse af te dalen of terug te vallen" (p.22). Of dit euvel – de dualisering van de maatschappij (en de daaraan gekoppelde segmentering van de arbeidsmarkt)– kan verholpen worden door een combinatie van de invoering van een basisinkomen, een nieuwe ondernemingscultuur en participatief management, is echter zeer de vraag. In dit geval geeft Rosseel ruitelijk toe niet veel af te weten van (bedrijfs)economische kwesties!

Zoveel is duidelijk: Rosseel zet ons er voortdurend toe aan mens en wereld met andere ogen te bekijken. Iedere lezer moet voor zichzelf maar uitmaken tot hoever hij/zij met hem wil meegaan. In Rosseeliaanse termen gesproken zou ik me momenteel willen omschrijven als een zoekende (=nomadische?) pelgrim die zijn bestemming vastlegt in overleg met zijn medezoekenden en in respect voor de overtuigingen van andersdenkenden. Onze bestemming is niet DE rechtvaardige, tolerante, solidaire en vrije samenleving, maar wel een MEER rechtvaardige ... samenleving. Daarbij laat ik mij inspireren door een passage uit Oscar Wildes "De menselijke ziel onder het socialisme" (1890): "Een kaart van de wereld waarop geen Utopia staat is het zelfs niet waard vluchtig bekeken te worden, want zij mist het ene land waarheen de mensheid altijd op weg is. En wanneer de mensheid daar aankomt, kijkt ze vooruit en ziet een beter land en vaart opnieuw uit".